

Bauentwicklung der Burg Helfenburg

Mit der Geschichte der Burg Helfenburg (Gem. Rašovice, Kr. Litoměřice — Leitmeritz) hat man sich sehr befaßt. Ausführlich wurde die Geschichte der Burg von F. Pernau (1881, 117—149) bearbeitet und diese Arbeit diente auch den anderen Forschern incl. A. Sedláček (1923, 96—104) als Ausgangsbasis. Trotzdem blieb die Bauentwicklung der Burg in der Geschichtsliteratur ein bißchen abseits. Über die Baugeschichte der Burg hat erst im Jahr 1972 F. Fišer geschrieben. Dieser hat vorausgesetzt, daß die heutige Burggestalt von Jan Ččko von Vlašim, aus den Jahren 1375—1380 stammt. Sein Nachfolger Jan von Jenštejn sollte nur den Wohnturm beenden. Laut D. Menclová [1972, 420—426] hat Jan von Jenštejn nicht nur den Turm, sondern auch die ganze äußere Befestigung in den Jahren 1380—1395 gebaut.

Am Ende des vorigen Jahrhunderts hat einige Konservationsarbeiten auf der wüsten Burg J. Schroll mit der Unterstützung des Exkursionsvereins durchgeführt. In den Jahren 1966—1968 wurden unter der Leitung F. Fišer kleinere Reparationsarbeiten durchgeführt. Nach der sowjetischen Besetzung wurden diese Arbeiten unterbrochen und erst in den achtziger Jahren konnte man in den Konservationsarbeiten mit der Unterstützung der Stadtverwaltung in Ústěk fortsetzen.

Die Burgdisposition zeigt, daß die Bauentwicklung der Burg in drei Phasen sich verwirklicht hat. Dabei hat wichtige Rolle die Zugänglichkeit zur Burg gespielt. In der ersten Phase führte der Weg in das Burgzentrum horizontal durch die Bergzunge (Abb. 1, 2). In der nordböhmisches Burgarchitektur kommt dieser Burgtyp seit der zweiten Hälfte des 13. Jhdts vor. Das Überleben dieses Burgtyps hat bis zur zweiten Hälfte des 14. Jh. gedauert, wie die ältesten Funde von der Burg Helfenburg zeigen. Schon am Ende des 14. Jh. wurden diese Spornburgen durch die Steinburgen ersetzt. Mit dem Umbau der Burg Helfenburg als Steinburg ist die zweite Bauphase verbunden. Dazu hat man vor allem eine gute Terrainsituation mit einem Steinblock gebraucht. Im Fall der Burg Helfenburg ein Steinblock fehlte und so hat man den Steinblock künstlich durch die Zerstörung der Bergzunge erreicht. Diese Veränderung verlangte einen neuen Zugang auf das Burgplateau. Die Zugangsachse war jetzt vertikal. Der wirtschaftliche Burgteil kam so direkt zur Burg. Dieser Teil mußte für die Wagen zugänglich sein. Wichtiger Bestandteil des wirtschaftlichen Areals waren die Viehställe und Wasser. Das Burgzentrum auf dem Steinplateau brauchte keine Befestigung. Es handelte sich um Wohnbauten und die Kapelle (Abb. 4).

Die dritte Bauphase hat die Burg nicht verändert. Nur die Befestigung wurde verstärkt und ein zweiter Wirtschaftstrakt wurde erbaut. Die archäologischen Funde erlauben leider nicht eine absolute Datierung der einzelnen Bauphasen. Auch die architektonische Bauteile sagen zur Zeitfrage nur wenig aus.

Abbildungen:

1. Helfenburg. Situation der Burg im Jahr 1883.
2. Helfenburg. Das obere Plateau.
3. Helfenburg. Ein Objekt im wirtschaftlichen Trakt.
4. Helfenburg. Die Situation auf dem oberen Plateau.

Alle Zeichnungen von L. Kracíková.

Středověké jádro zámku v Hranicích

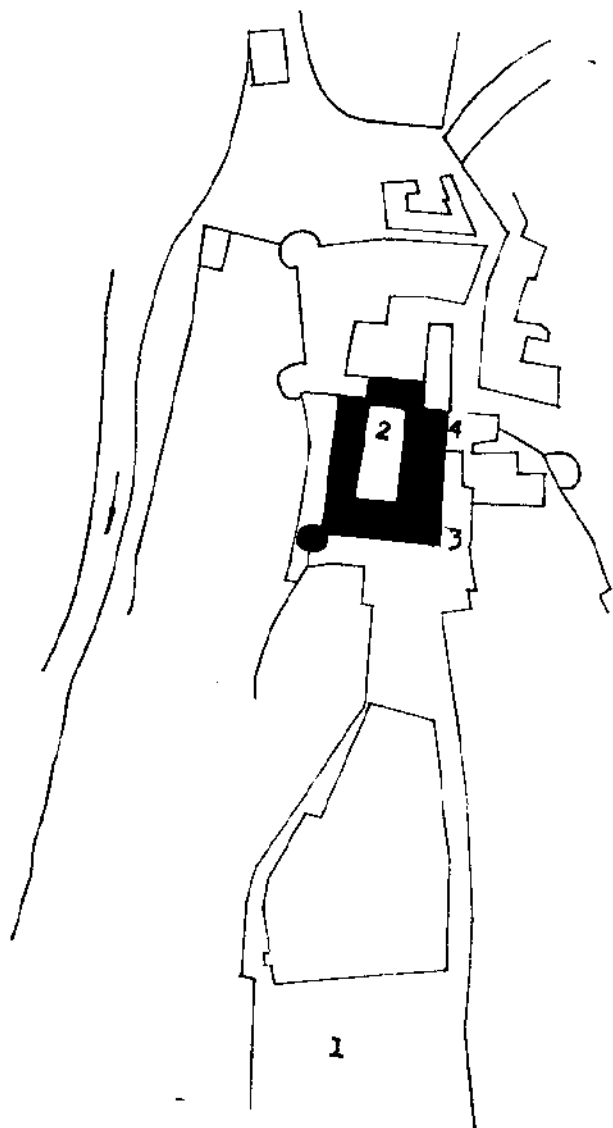
JAN MUK

Dějiny města Hranic i panského sídla v Hranicích, byly dostatečně objasněny na základě výpovědi písemných pramenů, jejich interpretace, pokud se týká zámku však nebyla vyčerpávající, v řadě položek je dokonce chybná (F. Zapletal 1933—1934, Hosák—Jindra—Jašková 1969, Spurný 1983).

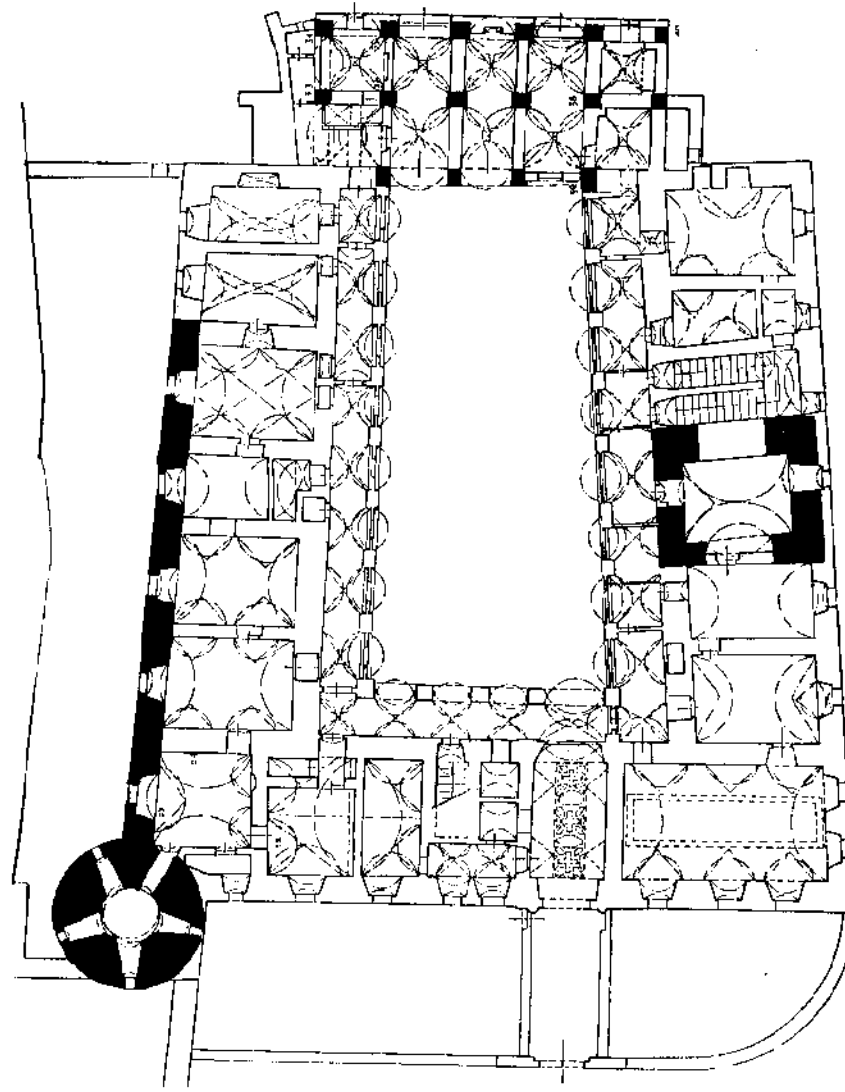
Město Hranice bylo, v návaznosti na starší osídlení téhož jména doložené již k roku 1222, založeno výslovně s vymýcením lesa v roce 1276 klášterem Hradisko u Olomouce a v roce 1284 dovolil král Václav město opevnit. O zvelebení opevnění se zmiňuje k roku 1296 tehdy nastupující zástavní vrchnost, vyšehradský probošt. Až koncem 14. století je zde doložena tvrz, v roce 1394 nepřímo, pivovar sousedící s tvrzí a v roce 1398 markrabí Jošt zastavil město a tvrz Janovi Tovačovskému z Cimburka. Následným dědicem zástavního práva byl Ctibor Tovačovský. V jeho hradu Hranicích se shromáždil hejtmanský před Jiříkovým tažením do Polska v roce 1486, hrad se zmiňuje i v roce 1489. V roce 1475 získal Hranice koupí pán Vilém z Pernštejna, který zde pobýval. K roku 1498 byla údajně budována městská brána při zámku. Patrně souvisel vznik této brány s výstavbou nového pozdně gotického opevnění a hradu, jehož dokončení se uvádí k roku 1514 za Jana z Pernštejna „odřel zahradu, na kteréžto přistavěl zámek...“.

Historie renesančního sídla počíná zřejmě po roce 1553, kdy Hranice koupil po Václavu Haugvicovi, pánu Hranic od roku 1547, Jan Kropáč z Nevědomí. Jako stavebníka jej dokládají renesanční fragmenty s erby a nápisy, popsané a graficky zčásti dokumentované Gallašem na počátku 19. století, později kromě jediného ztracené. Podle kresebné dokumentace zde byly štítky s dobově oblíbenými delfíny, jednoznačně supraporty, nebo spíše suprafenestry. Podle uváděného zachovaného letopočtu vznikly v roce 1562. Chybně se předpokládalo, že tyto štítky existovaly původně na severním křídle a zpětrě se proto křídlo datovalo do šedesátých let. Mělo pak existovat dodnes, jako nejstarší část dnešního zámku. Při kritickém pohledu ovšem tento předpoklad neobstojí. Především můžeme mít pochybnost o věrohodnosti sdělení, neboť fragmenty se v 19. stol. již nacházely v druhotné poloze na ohradní zdi příkopu v Zámecké ulici, kam by byly bývaly osazeny pravděpodobně již s mladší výstavbou zámeckého komplexu, čímž se stává sama věrohodnost starší lokalizace sporná. Problematičnost záhadných fragmentů se ovšem zvyšuje i jejich počtem. Uvádí se celkem 22 kusů, a tyto nemohly být umístěny v průčelích severního křídla s rytmem pouze pěti otvorů. Pro správné určení strážnice výstavby zámku je ovšem důležité posouzení vazby jednotlivých křídel na severní straně zámku, kde musíme nekompromisně konstatovat, že severní křídlo bylo přistavěno k již existujícím křídům, byť v dílčí, kontinuálně pokračující etapě výstavby. K jinému výkladu by nepomohla ani představa, že severní obvod obou křídel by byl použit ze starší stavby, neboť jej vzápětí umuluje vazba arkády 1. patra, která byla rozepjata rovněž dodatečně do arkád bočních křídel. Také slohový rozbor hovoří proti většímu stáří severního křídla. Sloupy 1. patra jsou výtvarně shodné se vstupním portálem zámku. Vzhle-

dem k tomu, že jsou na Moravě výtvarným fenoménem, nelze předpokládat, že by mezi arkádami a portálem byl rozdíl asi 40 let. Situaci severního křídla dokládá katastrální plán města a zámku z roku 1745 (Richter 1932). Na tomto plánu lze současně posoudit původní rozsah perštejnského pozdně gotického hradu. Opevnění obsahovalo kromě hradby, mohutné válcové bašty a v místě dnešní jihozápadní zámecké věže věž válcovou. Podle soklu soudě, její hmota pokračuje souvisle do pravoúhlého nároží a dokazuje tak vazbu na pokračující hradbu směrem k jihu a současně i příkop. Nabízí se vysvětlení, že až do těchto míst zasahoval již patrně perštejnský hrad, snad svým předhradím. Vlastní hrad se samostatným opevněním s nárožními baštami pak

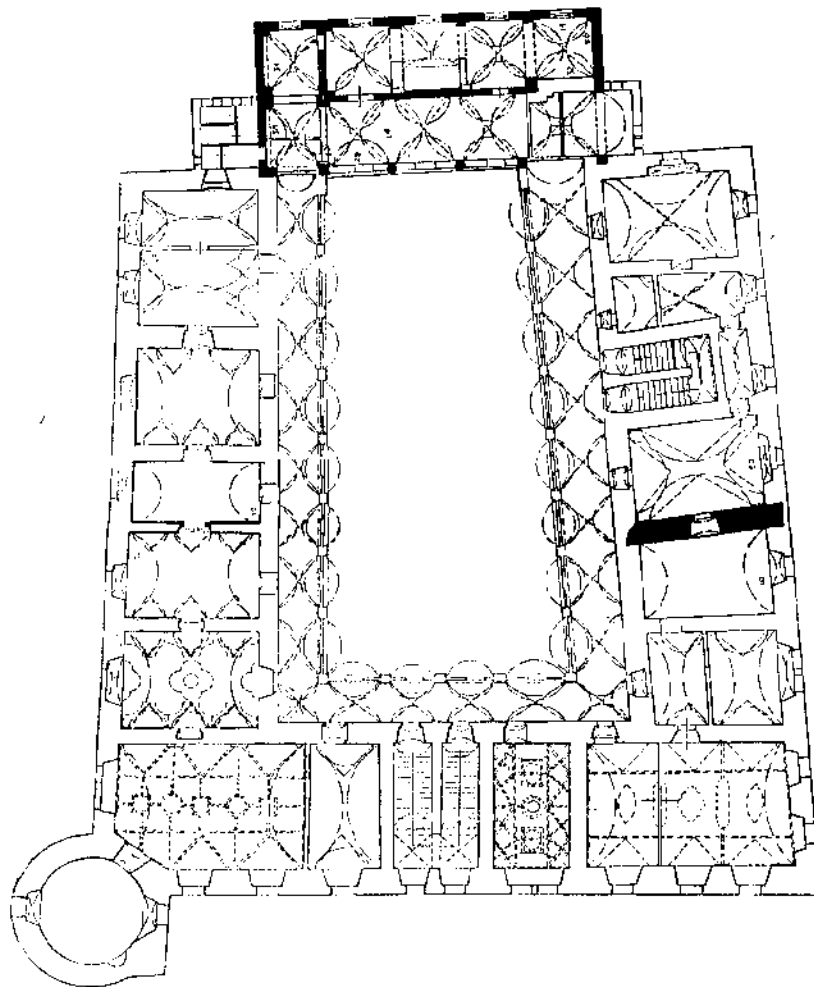
Obr. 1. Situace zámku v Hranicích. 1 — náměstí, 2 — zámek, 3 — Zámecká ul., 4 — brána zbořená v 19. století.

Obr. 2. Půdorys přízemí zámku v Hranicích s vyznačením starší gotické brány, věže a pravděpodobného zbytku perštejnského hradu, renesančního loggiového severního křídla.

patrně existoval v severním konci města. Nejasná je poloha hradby v místě dnešního západního průčelí zámku, ve které může a nemusí být gotická hradba obsažena. Severní křídlo zámku rozhodně neobsahuje ani starší jádro. Jeho původním půdorysem před vložení dělicích příček a zdí uzavírajících obvod byla pětilodní (1) hala, příčný dvoutrakt, která prostorově propojovala renesanční zámek s jeho severním předpolím, kde snad renesanční projekt předpokládal navazující zahradu. Tento útvar je v rámci českomoravské architektury ojedinělým fenoménem, který nemá obdoby. Také charakter středních sloupů slohově rozhodně nemá nic společného se štítky 60. let.

Novostavba reprezentativního renesančního Kropáčova paláce se tedy stává záhadou, zatím obtížně vysvětlitelnou, navzdory známé podobě štítků z toho-

Obr. 3. Pádorys zámku v Hranicích s vyznačením zbytku gotické brány renesančního a severního loggiového křídla.

to paláce. Zřejmě by bylo možno předpokládat palác v rozsahu jiného z dnešních zámeckých křídel, ať již v severním předpolí, nebo v místě zaniklého křídla kdesi v místě výstavby směrem jižním. Novostavba byla dokončena v roce 1562 ke svatbě dcery Jana Kropáče z Nevědomí, Johanky, která se provdala za pana Bernarta Žerotína a na Valašském Meziříčí. Svatba se konala na hranickém zámku za velké účasti šlechty. Rok dokončení stavby byl údajně vytesán na jedné z nápisových desek, na další desce byl doklad o osobě stavebníka: „ZDELANO ZA PANA KROPACZE DE DE NEWEDOMI P. M. HRANICZ“. Situaci komplikuje erb Jana Kropáče kdysi na bráně, která přiléhala k východnímu křídlu zámku v Zámecké ulici. Pokud vž existovala již v šedesátých letech, přiléhala k staršímu objektu v místě dnešního východního křídla.

Klíčem k poznání starší situace v místě zámku je pozoruhodným způsobem zachovaný starší trakt ve východním zámeckém křídle, kde spočívá ne-

organicky, šikmo, je charakterizován výrazně lomenou arkádou na jižním obvodu. Je pravděpodobné, že se zde zachovala starší, gotická brána, dosud neznámá a časově obtížně zařaditelná. Můžeme připustit hypoteticky, že tato brána náleží nejstaršímu městskému opevnění, z doby před vybudováním tvrze na severním předpolí původního městského obvodu, pocházející někdy ze 14. století, když bylo započato se zastavováním Hranic. Jak bylo připomenuto, první zmínka o hradbách pochází z roku 1284. Před branou byl asi příkop, jehož pozůstatkem může být sklep nacházející se bezprostředně před předpokládanou branou na její severní straně. Jiný sklep se pod tímto křídlem nenachází. Silným argumentem pro interpretaci objektu jako městské brány je jeho poloha v ose vidlice cest přicházejících od jihu, zatímco stávající trasa ulice je nelogicky posunuta k východu. Byla sem zřejmě přenesena po vybudování dnešního zámku v 16. století. Více by zde napověděl archeologický výzkum, který by měl odhalit pod nádvořím pokračování hrady v jižním obvodu brány.

Vyškrtnutím severního křídla zámku ze stavební akce Jana Kropáče ztrácíme představu o lokalizaci jeho novostavby. S přihlédnutím k existenci jeho erbů na Horní bráně v Zámecké ulici, zbořeně v roce 1829, by asi bylo možno s jistou opatrností naznačit, že snad Jan Kropáč započal s výstavbou zámku dnešního, a to v celém jeho rozsahu, kromě křídla severního a arkádových traktů. Jestliže zemřel v roce 1572, zbývá vskutku již pouze malý časový úsek do roku 1593, před kterým si zámek v dnešních hmotách zakreslil a tehdy publikoval Jan Willenberg. Zdá se, že tato skutečnost dosud nebyla při posouzení vývoje zámku doceněna. Snad bez významu není ani letopočet na vstupním portále zámku 1594 již nezjistitelný, uváděný A. Prokopem, a další letopočet 1571, který uvádí Prokop bez lokalizace na portále sklepa. Do časového sledu letopočtů zapadá datace korouhvičky na zámecké věži 1604, kterou výstavba zámku mohla vyvrcholit, stejně jako tehdy mohlo jít již o osamocenou akci následnou. Jediným argumentem proti stavební činnosti Jana Kropáče v rozsahu dnešního čtyřkřídleho zámku je příliš velké časové rozpětí možné stavby od roku 1562. Potom by ovšem stavebníkem „velkého zámku“ musel být především Jan z Kunovic, který získal Hranice v roce 1573, nebo Jan ze Žerotína v letech 1578—1585. Více by napověděl srovnávací umělecko-historický rozbor, pokud by určil bezprostřední genezi vstupního zámeckého portálu a okruh jeho autora. Portál je fenoménem českomoravské renesanční architektury, pro který dosud postrádáme analogie, a tím možnost časového vnošení, kromě letopočtu Prokopova, který nelze odmítnout. V roce 1596 se uvádí panství zadlužené, do zástavy jej získává Jan Srkbenský z Hřiště a v roce 1600 je zde kupcem Zdeněk Žampach z Potštejna. Již připomenutý Willenbergův pohled zachycující zámek v dnešní podobě vylučuje výraznější stavební činnost Žampachovu. V roce 1612 koupil Hranice Václav Hol z Modřelic, který zřejmě vstupní portál pouze doplnil nástavcem se svým erbem. Slohově je portál starší, současný se severním arkádovým křídlem.

Literatura

- HOSÁK L.—INDRA B.—JAŠKOVÁ M., Hranice, Dějiny města I, Hranice 1969.
 RICHTER V., Několik plánů z Hranic, ČSPSČ LX, 1952, s. 81.
 SPURNÝ F., Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II., Severní Morava, Praha 1983, s. 90.
 ZAPLETAL, F., Hranice a jejich zámek, Záhorská kronika 16/1933/34, 17/1934/35.

Der mittelalterliche Kern des Schloßes in Hranice (Mähren)

Der Renaissance-Schloß mit einem Arkadenhof wurde bisher von der kunsthistorischen Seite nicht gut interpretiert. Sein heutiger Zustand stammt vor dem Jahr 1593, wann er vom Jan Willenberg dargestellt wurde. Das Hauptportal trägt das Jahr 1594. In der Bauart hängt das Portal mit den Arkaden des Nordflügels zusammen. Dieser Schloßteil gehört zum Bauunikat der böhmisch-mährischen Renaissance-architektur. Dieser Flügel stellt eine fünfschiffige Säulenhalle dar und in den tschechischen Ländern hat keine Analogie. Im östlichen Schloßflügel wurde ein gotischer, sehr wahrscheinlich städtischer Turm entdeckt. Dieser Turm war gegen die Gassen orientiert. Der Turm verschwand mit dem Umbau des Schloßes. Der südwestlicher Schloßturm gehört auch dem gotischen Ausbau. In dieser Zeit existierte auch der Graben. Im Fall, daß dieser Turm schon aus dem Ende des 13. Jh. stammt, gehörte zu ihm wahrscheinlich sogn. Persteinburg mit ihrem Wirtschaftsteil, während der eigentliche Quadrat der Burg nördlich lag. Nach dem Katastralplan der Stadt waren hier auch Ecktürme.

Abbildungen:

1. Schloßsituation in Hranice. 1 — Marktplatz, 2. — Schloß, 3 — Schloßgasse, 4 — Turm, der im 19. Jh. niedergedrückt wurde.
2. Hranice. Schloßgrundriß mit gotischem Turm und Tor und mit wahrscheinlichem Rest der Persteinburg, mit renaissance-loggiartigem Nordflügel.
3. Hranice. Schloßgrundriß mit Rest des gotischen Tors und des Renaissance — Nordflügels.

Městský hrad v Rokycanech

J. ANDERLE—T. KAREL—V. ŠVÁBEK

Rokycany jsou místem se starou sídelní tradicí. Z dějinné nepaměti vystupují zprávou o zdejším jednání římského krále se členy přemyslovského rodu v roce 1110. Stával zde tehdy biskupský dvůr a tržní osada (Podlaha 1910, 232). Ten musel podle toho být stavebně způsobilý k pobytu vysoce postavených osob a jejich dvorů. Podle dostupných indicií, mezi něž patří i pomístní jméno „na dvořičkách“ — které se traduje od roku 1488 (Rokycký 1938, 186), lokalizujeme dvůr do prostoru dnešního Malého náměstí. Zde byly při rekonstrukci komunikace v roce 1973 zachyceny relikty, mezi nimi i zbytky zděné kruhové stavby, které však nebyly řádně zkoumány ani zdokumentovány (Švábek 1982, 116). Lze se tedy jen dohadovat, zda zde v případě kruhového objektu nebyl zachycen pozůstatek sakrální stavby, kterou biskupské sídlo bezpochyby nepostrádalo.

Zde jsme se dotkli problému rokycanských kostelů, který má bezprostřední vztah k našemu hlavnímu tématu. Přítomnost farního kostela je nepřímou doložena už v roce 1176 (Podlaha 1910, 233). Údajně v roce 1272 byl v Rokycanech kostel sv. Blažeje (tamtéž). Údaj přináší pramen ze 16. století, který je překladem starší zprávy. Protože dnes kostel tohoto zasvěcení v Rokycanech neexistuje, byla zpráva považována za omyl nebo výmysl, je však otázka, zda pravem.

V roce 1295 dal biskup Tobiáš z Bechyně mezi jinými opevnit kostel s farou v Rokycanech jako útočiště v tehdejších válečných událostech (Stránský 1926, 81). Že šlo o kostel na místě dnešního děkanského chrámu, je velmi pravděpodobné. Pokud se nemýlíme v lokalizaci biskupského dvora, je ve shodě s logikou věci, že farní kostel se nacházel mimo jeho areál. Uvážíme-li obvyklé lpění na tradiční lokalitě, můžeme předpokládat totožnost polohy tehdejšího farního kostela a dnešního chrámu.

Tyto úvahy jsou nezbytné proto, že dnešní děkanský kostel zřejmě neobsahuje konstrukce stavby z doby biskupa Tobiáše z Bechyně. Asi nejstarším prvkem, který se tu nachází, avšak v sekundární poloze, je hlavní portál ze 14. století. Snad presbytář stojí na starším základu, což může naznačovat zesílení spodních partií jeho zdiva. Stavba kostela však pochází ve své podstatě až z 1. pol. 16. století.

Význam opevnění zřízeného za biskupa Tobiáše v jinak nehrazeném městě jistě dále trval, proměňovala a rozšiřovala se ale funkce jeho areálu. Arcibiskup Arnošt zřídil při zdejším kostele konvent augustiniánů se šesti řeholníky a podřídil mu i správu fary (Podlaha 1910, 233). Lokalizaci klášterních staveb poněkud zatemňuje povolení jeho nástupce z r. 1365 ke koupi domů a pozemků ve městě pro potřeby a výstavbu konventu (Stránský 1926, 82). Z pozdějších zpráv však vyplývá, že se klášter nacházel v uvažovaném areálu západně od farního kostela. Nejpravděpodobněji se zde také nalézalo sídlo úředníků arcibiskupské správy. Rokycanští purkrabí jsou uváděni v prvních dvou desetiletích 15. století (Sedláček 1905, 216). Z roku 1399 pochází výsadní listina arcibiskupské správy.